

Димитър Овчаров (София, България)

АЛЕГОРИЧНИ ИЗОБРАЖЕНИЯ И НАДПИСИ ОТ ПРЕСЛАВ

Преславският епиграфски материал оправдано привлича вниманието на науката. Интересът към него се обуславя не само от честите находки, но и от това, че те отвеждат изследвача към най-ранния период на оформящата се и устройваща се кирилска писменост.

През последните години броят на епиграфските паметници от Преслав се увеличи значително. При разкопките на източната крепостна стена върху нея и край нея бяха забелязани няколко графита на гръцки и български език. Те са надраскани върху строителни камъни и керамични фрагменти, съдържат важни сведения от езиково, палеографско и културно-историческо естество¹. Безспорно на първо място сред тях стоят кирилските текстове и особено този, който бе открит през 1974 г. по вътрешното лице на крепостната стена на Вътрешния град, недалеч от източната правоъгълна кула².

Надписът заедно с голям брой врязани кръстове и други символични знаци се намира върху един от варовиковите квадри от четвъртия ред на зидарията. Макар че цялата повърхност на лицето на камъка е заета с буквени знаци и изображения, може лесно да се установи известна последователност при тяхното нанасяне. Най-напред в лявата половина са били надраскани четири петолъчни звезди (пентаграми) и три кръста. Известно е, че пентаграмата е соларен символ, който в езическата епоха е имал важно апотропеично предназначение³. Съчетаването на християнските и езическите символични знаци (кръстове и пентаграми) не може да се смята за случайно и трябва да се отдаде на една ранна епоха, когато в религиозното мислене на току-що покръстените българи езическите представи остават твърде живи, преплитат се тясно и съжителствуват с християнските⁴.

По-късно тези знаци са били оградени с една овална линия, след което върху блока са начертани нови 13 кръста (обр. 1). Само един от тях попада върху по-ранните изображения — останалите заемат дясната половина на блока. Дванадесет от кръстовете са врязани по-дълбоко и по-старателно от предишните и са разположени сравнително симетрично около един по-голям кръст, над който има дъговидно очертание. От двете страни на горното рамо на този кръст личат слаби следи от буквите I и X, което показва, че е представен Христовият кръст, а куполът над него символизира гробът на Христос или жертвената Голгота. Останалите кръстове несъмнено трябва да се тълкуват като изображения на христовите ученици (апостоли). Прави впечатление, че десет от кръстовете имат напълно еднакви форми, раменете

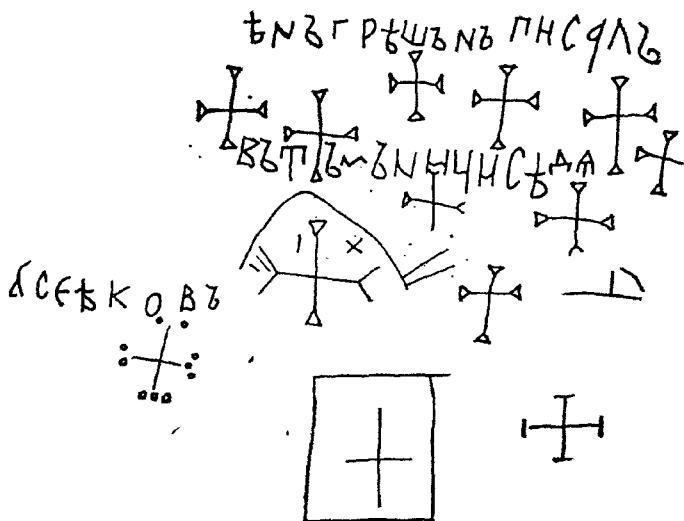
¹ Овчаров Д. Нови епиграфски паметници от Преслав. — Сб. Плиска—Преслав. Проучвания и материали. I. 1979, 185—192.

² Лисидов, Ст. Разкопки на Източната крепостна стена от Вътрешния град на Преслав през 1973—1974 г. — Сб. Плиска—Преслав. Проучвания и разкопки. I. 1979, 181—182, обр. 10.

³ Овчаров, Д. Култът към слънцето в езическите религиозни представи на българите. — В. кове, VII, 1978, кн. 1, с. 34, обр. 5.

⁴ Овчаров, Д. За прабългарските хамулетни. — МПК XVII, 1977, кн. 1, 10—12.

им завършват с малки триъгълничета, а размерите им са почти едни и същи. Два от кръстовете се отличават съществено. Единият е образуван от две пресичащи се обикновени резки и се намира под Христовия кръст. Той е отделен от останалите кръстове с правоъгълна рамка и очевидно в него трябва да се различи кръста на Юда. Раменете на другия кръст, който се намира най-вляво, завършват с по три

Обр. 1. Изображения на кръстове и надпис от Преслав

вдълбани точки, имитиращи несъмнен характерните кръстове с топчета в края на раменете.

Най-сетне се е появил надписът, който е на български с кирилица. Ако се съди по графиката на буквите, писали са двама души. Най-горе, над кръстовете и между тях, личи двуредов текст. Неговите букви са с различни големина, защото се съобразяват с начертанията на кръстовете. Въпреки че няколко букви от първия ред са позаличени от времето, надписът е сравнително добре запазен и може да се прочете така: **ЪМЪ ГРЪШЪНЪ ПНСАЪ ВЪ ТЪМЪНЦН СЪДА**. Отделно от този надпис, може би малко преди него е връзан друг, който се намира над кръста с точките. Той е по-малък и гласи: **А СЕЪ К О ВЪ**.

Не може да има никакво съмнение, че описаните по-горе връзани кръстове и кирилски надписи се намират в пряка връзка помежду си и имат определено символично съдържание. Ключът към неговото изясняване се крие в правилното определяне на смисъла, който е вложен в глагола **пнсати**. В научната литература е вече изказана мисълта, че глаголи като „пиша“ и „чета“ в миналото са имали по-широко значение и са означавали също така „рисувам“ (в единия случай) или „броя“, „изброявам“ (във втория)⁵. Това мнение не се споделя от Е. Георгиев, който мисли, че „чета“ и „пиша“ винаги са имало това значение още от общославянската епоха⁶. Обаче големият познавач на старославянския език И. Срезневский изтъква,

⁵ Сборник „IV Международен съезд славистов. Материали дискусии“. М., 1962, с. 113.

⁶ Пак там, с. 135.

че в древноруския език глаголт „пиша“ се употребява и в смисъл на „пиша“ и като „изписвам“, „рисувам“, „зографисвам“⁷. Неговото твърдение намира подкрепа в редица епиграфски паметници от XI в. (Срв. *сѣфанъ ѡль егда писахъ стѣю сафно* = Писа Стефан, когато зографисваха Света София⁸. М. Фасмер също така подчертава, че в редица индоевропейски езици глаголт „пиша“ означава още „рисувам“, „чертая“, „придавам образ“, т. е. „изобразявам“⁹.

Всичко това дава основание писалъ от преславския надпис да се разчете като „нарисува“ или „начерта“. Глаголтът е представен в сложна граматическа форма — перфектум, която изразява състояние, явяващо се като резултат от действие, извършено в миналото, и изисква участието на спомогателния глагол „съм“¹⁰. Тогава *ѣсмъ писалъ* ще означава „аз съм този, който написа = нарисува (начерта)“. Макар и рядко, спомогателният глагол понякога изпада, както е станало в нашия случай, но се подразбира (Срв. Супрасълския ръкопис). В такъв смисъл надписът ще означава: „Аз, грешният Ян, нарисувах (или начертах) тези кръстове, седейки в тъмницата.“ Но тъй като зад изображенията на кръстовете се крие определено символично съдържание, а именно — те представляват образите на Христос и дванадесетте апостола, смисловото значение на надписа става още по-изразително и образно: „Аз, грешният Ян, изобразих Христос и светите апостоли, когато бях хвърлен в тъмницата.“

По-краткият текст, намиращ се над кръста с точките, може да се разчете като: „А това е Яков“, с което ясно се подчертава, че е изобразен навярно Яков Алфеев (брат на евангелист Матей), който също така е бил разпънат на кръст. Засага е трудно да се определи категорично кое е наложило отселянето на този образ от останалите и насочването на вниманието към него. Може би това е бил светецът-покровител на този, който е начертал кръстовете и е изписал надписът — Ян?

Надписът от преславската крепостна стена предлага доста нови данни от езиков и палеографски характер. В него се среща собственото име Ян, което не е засвидетелствувано в тази ранна епоха, но под формата Яно е известно от скалните надписи при с. Калугерица, Шуменски окръг, отпасащи се към XIII—XIV в.¹¹ Прави впечатление изписването на това име с ят, а също и името на Яков от втория надпис, вместо с малък юс или йотувано а, както е било прието. Подобна замяна обаче се наблюдава и в редица други паметници от X—XI в. (Напр. *ѡрславъ* от Новгородската църква „Света София“)¹². За ранен произход на надписа (преди XI в.) говори предпочитанието към големия ер вместо към малкия (ѣ). В XI в. редуцираните *пласни ѣ и ѣ* вече не съществуват в живата реч и изчезват от писмените паметници, докато през X в. в Преслав те намират широко приложение, както се вижда от *грѣшнѣнъ* и *тѣмънница*, а също така и в други епиграфски паметници — *маѡрѣтинъ*, *карѣвард*¹³.

Палеографският анализ на текста потвърждава принадлежността му към сравнително ранен период от развитието на старобългарската писменост. Начертанията на буквите и техните характерни особености ги сближават с точно датирания в

⁷ Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. II, СПб. 1895. с. 1776.

⁸ Медынцева, А. А. Древнерусские надписи Новгородского Софийского собора XI—XIV в. М., 1978. с. 34.

⁹ Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. М., 1971, т. III.

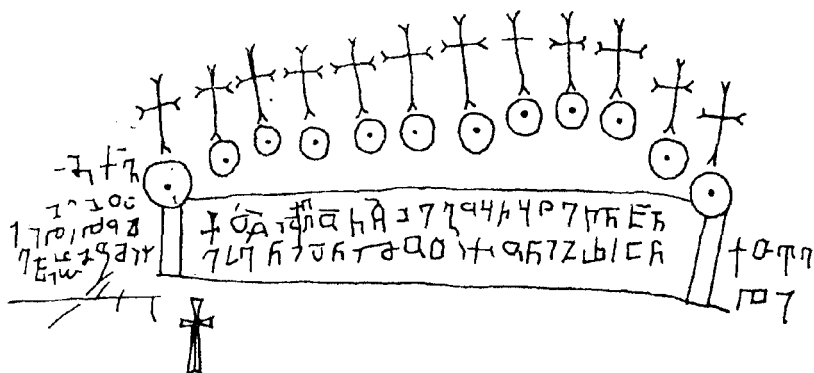
¹⁰ Хабургаев, Г. А. Старославянский язык. М., 1974, с. 284.

¹¹ Маргос, А. Старобългарските надписи при с. Калугерица. — Сб. Плиска—Преслав. Прочувания и материали. I, 1979, 193—197.

¹² Медынцева, А. А. Цит. съч. с. 115.

¹³ Иванова, В. Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. — В: Надписът на чърбулия Мостич. С., 1955, с. 90; Надпис от Преславския дворец. с. 80.

930/931 г. надпис върху керамичен фрагмент от Преслав¹⁴. Това дава основание разглежданият в тази статия надпис да се отнесе най-общо във втората половина на X в. Тази датировка намира подкрепа и в получените при разкопките археологически доказателства (строително-конструктивни особености на крепостната стена, археологически находки в пластове до нея).

Обр. 2. Изображения на кръстове и грузински надпис от Провадия

От казаното дотук се вижда, че надписът се явява важен източник за историята на столицата в първите десетилетия на X в., като първостепенен извор за изучаване на старобългарската писменост в нейните най-ранни етапи на развитие, като важно свидетелство за разпространяването на грамотността сред широки слоеве на българското общество, като паметник на утвърждаващия се християнски мироглед сред българския народ. По-горе бе изтъкнат символичния характер на изображенията и текстовете. Те са били създадени безусловно от някъкъв неизвестен затворник, хвърлен в тъмница, която се е намирала непосредствено до крепостната стена. Той е намерил алегоричен начин за изразяване и сравняване на своите мъки и страдания с тези на Христос и на неговите ученици. Това е една от характерните черти на средновековието, където символизъмът се явява като заместител на теоретичното мислене, а алергично-символичният начин на излагане на мислите е бил общоприет и достъпен за различните слоеве на средновековното общество¹⁵. Религиозната форма на този изказ е също така напълно понятна и лесно обяснима за епохата. За разлика от естетическото възприятие, което може да се определи като обективно-асоциативно, религиозното е експресивно-субективно и това може да се види най-добре при възприемането от верующите на иконите или някакъв друг литургичен предмет или изображение, какъвто в описания случай от Преслав се явява кръстът. Именно в този смисъл се възприема не образът на изкуството, а образът на като че ли реално съществуващи божествени същности¹⁶.

Това е така, защото за средновековния човек всички вещи и явления носят един характер и дълбок смисъл: ежедневен (емпиричен) и висш (символичен). В такъв случай един и същ израз (образ, символ и т. н.) може да се разбира в зависимост от контекста като „слово-образ“, „слово-символ“ или „слово-понятие“. По

¹⁴ Odegarov, D. A Cyrillic Inscription of 931 in Preslav. — Bulgarian Historical Review, IV, 2, 1976, 71—75.

¹⁵ Громов, М. Н. Систематизация емпирических знаний в древней Руси. В: Естествонаучные представления Древней Руси. М., 1978, 39—40.

¹⁶ Яковлев, Е. Г. Искусство и мировые религии. М., 1977, с. 93.

силата на синкретизма на средновековното личностно и обществено съзнание обаче тези три начина на изразяване и възприемане са съществували неразделно, което намира отражение в паметниците на писмеността и изкуството. Именно затова е наличие и обратната връзка, когато художественият образ — икона, храм, статуя и др., отразяващ нещо реално, се покрива с иреалната религиозна идея¹⁷.

Родените от религиозното възприятие алегорично-символични образи са много устойчиви и съществуват в продължение на столетия, без да изменят съществено своята форма и вътрешно съдържание. Пример за това могат да послужат подобни, почти аналогични на описаните по-горе изображения, открити в околностите на Провадия от Ара Маргос¹⁸. И при тях са изобразени чрез еднотипни кръстове дванадесетте апостоли, под тях в правоъгълна рамка е вместен надпис на грузински език, а малко по-долу е очертан още един кръст — може би кръста на Христос? Надписът под кръстовете съдържа молитвените слова: „Господи, Исусе Христе, помилуй нас! Амин!“ и указанието: „Това са светите апостоли“¹⁹. Тези рисунки и надписът се отнасят по време към XIV в. Въпреки известната разлика в съдържанието между другото ограничения каноничен и догматичен характер на религиозното мислене (обр. 2).

¹⁷ Пак там, с. 195.

¹⁸ Шанидзе, А. Новооткритые надписи в Болгарии. — ИАНГрССР, сер. Язык и литература, III, 1978, 93—94; Срв. Маргос, А. Средновековни скални манастири по Провадийското дефиле. — ИАНВ XVII, 1981, с. 117, табл. 1₂.

¹⁹ Шанидзе, А. Новооткритые надписи в Болгарии. — ИАНГрССР, сер. Язык и литература, III, 1978, 93—94.